Ιστορική αναδρομή

Η προσπάθεια του ανθρώπου να αντιμετωπίσει συμβάματα και δυσλειτουργίες, που επιδρούν στην κατάσταση της υγείας του χάνεται στα βάθη της ιστορίας. Στους ιστορικούς χρόνους η παροχή υπηρεσιών υγείας θεωρείται ήδη από το 5.000 π.Χ. στοιχείο πολιτισμού της κοινωνίας και σε γνωστούς, προηγμένους στην εποχή τους πολιτισμούς, που ήκμασαν σε διάφορες περιοχές, όπως Κίνα, Θιβέτ, Ινδία, Βαβυλωνία κ.ά. είχε αναληφθεί από τις πλέον αναπτυγμένες και μορφωμένες κοινωνικά ομάδες[27]. Σε πολλές περιπτώσεις υπήρχε και έλεγχος της οργανωμένης κρατικής εξουσίας, που όμως αφορούσε περισσότερο την οικονομική διάσταση, παρά την ποιοτική τους πλευρά (Χαμουραμπί στη Βαβυλωνία, Αρταξέρξης Β' στην Περσία). Βέβαια, παρόλο που επρόκειτο για παροχή υπηρεσιών υγείας, παρετηρούντο έντονα στοιχεία υπερφυσικότητας, παγανιστικών και θρησκοληπτικών επιδράσεων, μερικές φορές δικαιολογημένα, από τις γενικότερες δοξασίες της εποχής[28]. Πολλές φορές όμως τα στοιχεία αυτά ήταν προσαρτημένα σκόπιμα στην άσκηση της δραστηριότητας από το τότε ανθρώπινο δυναμικό, είτε λόγω ειδικής αδυναμίας του να εξηγήσει τα φαινόμενα είτε για λόγους εκμετάλλευσης[29].

Σημαντική πρόοδος, κυρίως εμπειρική από επιστημονικής πλευράς, σημειώθηκε στην Κίνα, ο μυστικισμός όμως των μοναχών κυρίως φορέων της κινεζικής ιατρικής δεν επέτρεψε την οργάνωση και εξέλιξη εξειδικευμένων μονάδων, παραγωγής και παροχής υπηρεσιών υγείας. Διαφορετικός ήταν ο τρόπος ανάπτυξης της ιατρικής στην Αίγυπτο και στην Ελλάδα[30]. Και στις δύο περιοχές οι υπηρεσίες υγείας άρχισαν να παρέχονται μέσα από μονάδες λατρείας. Σύντομα όμως η ικανότητα, η διορατικότητα και η συγκροτημένη επιστημονική σκέψη και παρατήρηση των πρόδρομων εκείνων ιατρών, τους απορρόφησε στο αντικείμενο της έρευνας των νοσηρών καταστάσεων και της θεραπείας τους, αποξενώνοντάς τους από τα άλλα θρησκευτικά καθήκοντα. Έτσι με την πάροδο του χρόνου η ιατρική και κατ' επέκταση η παροχή υπηρεσιών υγείας έσπασε τις σφραγισμένες πύλες των ιερατείων, έγινε περισσότερο κοσμική και επειδή συνέβη να είναι και περισσότερο αποτελεσματική, άρχισε να αποκτά στοιχειώδη δομική οργάνωση. Στη μεν Αίγυπτο, με επίσημη άσκηση του επαγγέλματος του ιατρού σε ειδικά διαμορφωμένους χώρους, εξοπλισμένους με εργαλεία και εφοδιασμένους με φάρμακα[31]. Στη δε Ελλάδα η κατάσταση είναι περισσότερο πολύπλοκη. Εδώ αρχικά οι υπηρεσίες υγείας παρείχοντο στα μαντεία και τους ναούς και τις περισσότερες φορές επρόκειτο μόνο για εξορκισμούς, προσευχές και ανακούφιση των ασθενών με βότανα και άλλα παρασκευάσματα, που εθεωρούντο αγιασμένα. Όπως έγινε όμως ωφελιμιστικός μετασχηματισμός άλλων τελετουργικών εκδηλώσεων στην Ελλάδα, για παράδειγμα η κατανάλωση των σφαγίων των θυσιών από τους πιστούς, ενώ άφηναν στον θεό την τέρψη της οσμής[32], έτσι και η παροχή των υπηρεσιών υγείας απέκτησε συγκεκριμένη οικονομική διάσταση με κάποιο χαρακτήρα συναλλαγής. Ο μυθικός ΑΣΚΛΗΠΙΟΣ εκτιμάται ότι ουσιαστικά ήταν λειτουργός ιερού του Απόλλωνα, που ασκούσε ιατρικές πράξεις. Σε αυτόν οφείλεται η διαφοροποίηση του ιερών παροχής υπηρεσιών υγείας, που έγιναν γνωστά με το όνομα ΑΣΚΛΗΠΙΕΙΑ. Τα Ασκληπιεία

ήταν στην πραγματικότητα τα νοσοκομεία της Αρχαίας Ελλάδας και αποτελούσαν την πρώτη στον κόσμο οργάνωση με ίδια δομή και εξειδίκευση[33].

Η επίδραση του Ιπποκράτη, αναγνωρισμένου πατέρα της ιατρικής, ήταν καταλυτική για την πρόοδο της επιστήμης. Η σύγκρουσή του όμως με το κατεστημένο των Ασκληπιείων στέρησε αυτές τις οργανωμένες μονάδες παροχής υπηρεσιών υγείας από την περαιτέρω επιστημονική τους μετεξέλιξη. Η πρακτική της Ιπποκράτειου σχολής ήταν εκτός από επιστημονική, απαλλαγμένη από θρησκευτικές και φιλοσοφικές επιδράσεις, ηθική και αρκετά φιλολαϊκή[34]. Ουσιαστικά επρόκειτο για παροχή υπηρεσιών υγείας, κατ' οίκον. Με τον τρόπο αυτό όμως περιορίζονται μέχρις εκμηδενισμού οι δυνατότητες ανάπτυξης πειραματικών και ερευνητικών μεθόδων. Αλλά και οι δυνατότητες ανάπτυξης και παροχής ομαδικού έργου είναι πολύ πτωχές, με αποτέλεσμα να κυριαρχεί και να επιβάλλεται η ισχυρή και ικανή προσωπικότητα του διδασκάλου. Επομένως, όσο κι αν φαίνεται παράδοξο, η παρουσία του πατέρα της ιατρικής στην κρίσιμη εποχή ανάπτυξης των Ασκληπιείων, αντί να συμβάλει στην απεξάρτησή τους από θρησκευτικές, τελετουργικές και παγανιστικές αντιλήψεις, τα υποχρέωσε να αμυνθούν στην εισβολή του νέου τρόπου άσκησης της ιατρικής. Η άμυνα αυτή εκδηλώθηκε με πολύ συντηρητική στροφή και ανέκοψε για αρκετούς αιώνες την πρόοδο και την εξέλιξη, προκαλώντας τεράστια ζημία στο πρώτο στον κόσμο οργανωμένο σύστημα παροχής υπηρεσιών υγείας[35].

Έκτοτε και μέχρι της εμφάνισης του μεγάλου μετά τον Ιπποκράτη ιατρού, του Γαληνού, τα νοσοκομεία της εποχής, δηλαδή τα ΑΣΚΛΗΠΙΕΙΑ περιέπεσαν σε μαρασμό.

Κατά την Ελληνιστική εποχή οι υπηρεσίες υγείας συνέχισαν να παρέχονται κατ' οίκον και σε μεγάλη εξάρτηση από την οικονομική επιφάνεια του έχοντος ανάγκη τις υπηρεσίες αυτές. Η δημόσια υγειονομική περίθαλψη εξακολουθούσε να παρέχεται στα ΑΣΚΛΗΠΙΕΙΑ, που όμως, τόσο για λόγους άμυνας έναντι της επιστημονικής ιατρικής, αλλά κυρίως για λόγους οικονομικούς και πολιτικούς, έδωσαν μεγάλη έμφαση στις υπερφυσικές και θρησκευτικές επιδράσεις και οδήγησαν σε σκοταδισμό. Παρόλα αυτά η ιδιωτική άσκηση της επιστημονικής ιατρικής προσέδωσε στους ιδιώτες επιστήμονες ιατρούς πλούτο και φήμη[36]. Τα κίνητρα αυτά προσέλκυσαν στο επάγγελμα ικανότατους επιστήμονες. Αυτό σε συνδυασμό με τη γενικότερη δυσχέρεια έρευνας (οι ανατομές πτωμάτων ήταν απαγορευμένες και οι ανατομικές παρατηρήσεις εγίνοντο επί ζώων και τραυματιών μαχών), έφερε μεγάλη πρόοδο της ιατρικής και κυρίως των ιατρών, που έμελλαν να αποτελέσουν τη βάση της στελέχωσης των πρώτων οργανωμένων νοσοκομειακών δομών κατά τη Ρωμαϊκή εποχή[37].

Αρχικά το Ρωμαϊκό κράτος περιέπεσε στην πλάνη της χρήσης των υπηρεσιών των ΑΣΚΛΗΠΙΕΙΩΝ, οργανώνοντας ανάλογες δομές στη Ρωμαϊκή επικράτεια. Οι δομές αυτές είχαν καθαρά θρησκευτικό δεισιδαιμονικό χαρακτήρα και έφεραν την άσκηση της ιατρικής πολλούς αιώνες πίσω[38]. Η ιδιωτική όμως άσκηση των υπηρεσιών από τους φημισμένους Έλληνες ιατρούς εξακολουθούσε να ανθεί και στη Ρώμη, προκαλώντας φθόνο και πολλές αντιδράσεις. Είναι ενδεικτικές του κλίματος οι κατάρες εναντίον των Ελλήνων ιατρών, που αναφέρει ο Πλίνιος και αποδίδονται στον πρεσβύτερο Κάτωνα: «*...διαφθείρουν τις γυναίκες μας, γίνονται πλούσιοι από τα δηλητήρια που μας ποτίζουν, μαθαίνουν εις βάρος των πόνων μας και πειραματίζονται με το να μας σκοτώνουν*»[39]. Η διάρκεια αυτής της κατάστασης κράτησε μέχρι τον πρώτο αιώνα π.Χ., οπότε το κράτος άρχισε να στρέφεται στην επιστημονική ιατρική.

Συνοπτικά η διαμορφωμένη κατάσταση την εποχή που το Ρωμαϊκό κράτος αποφάσισε να ασχοληθεί σοβαρά με τη δημόσια υγεία είχε ως εξής:

Στην Αλεξάνδρεια, στην Κω, στις Τράλλεις, στη Μίλητο, στην Έφεσο και στην Πέργαμο είχαν αναπτυχθεί σημαντικά κέντρα (σχολές) επιστημονικής ιατρικής. Οι Έλληνες ιατροί ορμώμενοι από αυτά τα κέντρα ασκούσαν ιδιωτική ιατρική στη Ρώμη και προσέδωσαν στο επάγγελμα επιτυχίες, λαμπρότητα και πλούτο[40]. Τα λαμπρά διοικητικά πνεύματα του Ρωμαϊκού κράτους θέλησαν να επιβάλουν και αυτή την επιστήμη. Έτσι ο Ιούλιος Καίσαρ θεσμοθέτησε την ελεύθερη άσκηση του ιατρικού επαγγέλματος στη Ρωμαϊκή επικράτεια από τους Έλληνες ιατρούς, ο δε Αύγουστος απάλλαξε την άσκηση της ιατρικής από κάθε φόρο.

Παρ' όλα αυτά το κράτος δεν είχε ρυθμίσει τους κανόνες και τις προϋποθέσεις άσκησης του ιατρικού επαγγέλματος. Έτσι υποδηματοποιοί, κουρείς, ξυλουργοί και άλλοι επιτηδευματίες, πρόσθεταν αυθαίρετα την ιατρική στο επάγγελμά τους, καλούσαν τη μαγεία σε ενίσχυσή τους, κατασκεύαζαν και πωλούσαν διάφορα παρασκευάσματα. Με τον τρόπο αυτό στην ήδη χαώδη κατάσταση παροχής υγειονομικών υπηρεσιών προστέθηκε ο κομπογιαννιτισμός, που σύντομα πήρε τεράστιες διαστάσεις[41]. Στην περίοδο αυτή, με την επιστημονική άνθηση από τη μια μεριά, το θρησκευτικό σκοταδισμό και την κομπογιαννίτικη εκμετάλλευση από την άλλη, έλαμψε η πρωτοπόρος επιστημονική ιδιοφυία του Ασκληπιάδη της Προύσας.

Ο Ασκληπιάδης δίδασκε ότι η καρδία εκπέμπει αίμα και πνεύμα (οξυγόνο) σε όλο τον οργανισμό και είχε διακριθεί στη θεραπεία της ελονοσίας, τις εγχειρήσεις επί του λάρυγγος αηδών (τραγουδιστών) και την ανθρωπιστική μεταχείριση των παραφρόνων[42]. Στον Ασκληπιάδη της Προύσας οφείλει να αποδίδεται η έναρξη της οργανωμένης νοσηλείας, ο οποίος με την υποστήριξη του Καίσαρα, του Κράσσου και του Μάρκου Αντωνίου ανέπτυξε εντευκτήριο, που εξελίχθηκε σε Ιατρική σχολή (Schola Medicorum). Στη συνέχεια ιδρύθησαν και άλλες παρεμφερείς δομές (auditoria). Στις ιατρικές σχολές δίδασκαν επιφανείς Έλληνες ιατροί, που πληρώνοντο από το κράτος. Η γλώσσα διδασκαλίας ήταν η Ελληνική, οι δε απόφοιτοι έπαιρναν δίπλωμα και τον τίτλο medicusa republica και μετά τον Βεσπασιανό ήσαν οι μόνοι που είχαν δικαίωμα να ασκούν νόμιμα την ιατρική στη Ρωμαϊκή επικράτεια[43].

Η οργανωτική επίδραση του Ρωμαϊκού κράτους στην παροχή υγειονομικών υπηρεσιών υπήρξε καταλυτική, ευεργετική, με προοπτική και στέρεες βάσεις, τόσο που το όλο οικοδόμημα να αντέξει στις πιέσεις πολλών αιώνων σκοταδισμού και οπισθοδρόμησης. Τα πρώτα νομοθετικά μέτρα του κράτους αφορούσαν την επίβλεψη και τον έλεγχο της ποιότητας άσκησης του ιατρικού επαγγέλματος. Ο νόμος του Ακύλα (Lex Aquila) προέβλεπε την επίβλεψη των ιατρών από το κράτος και τους καθιστούσε υπεύθυνους για αμέλεια, ο δε νόμος του Κορνηλίου (Lex Cornelia) τιμωρούσε αυστηρά τους ιατρούς, των οποίων η αδιαφορία ή η εγκληματική αμάθεια εγίνοντο αιτία θανάτου ασθενούς[44]. Παρατηρούμε λοιπόν ότι το Ρωμαϊκό κράτος με τη σταθερότητα και την αποφασιστικότητα που το διέκρινε, έβαλε τάξη και έδωσε τη δυνατότητα στην ανθηρή Ελληνική Ιατρική Επιστήμη να αναπτυχθεί και να δώσει το χαριστικό κτύπημα στο σκοταδισμό και τον κομπογιαννιτισμό.

Η επιστημονική οργάνωση εξελίχθηκε με ταχύτατους ρυθμούς και είναι ίσως η πρώτη φορά στην ιστορία που αναπτύσσονται ειδικότητες. Στη Ρώμη υπήρχαν ουρολόγοι, γυναικολόγοι, μαιευτήρες, οφθαλμίατροι, ωτολόγοι, κτηνίατροι, οδοντίατροι και χειρουργοί (με πολλές υποειδικότητες), οι δε Ρωμαίοι πολίτες έβλεπαν το φως με τη βοήθεια πολύ καλά εκπαιδευμένων μαιών[45]. Η προσθετική αναπτύχθηκε και τελειοποιήθηκε σημαντικά, όπως αποδεικνύουν τα χρυσά τεχνητά δόντια, οι γέφυρες και οι οδοντοστοιχίες[46]. Εισήχθη η χρήση του χυμού του Μανδραγόρα ως αναισθητικού και της ατροπίνης[47]. Στα ερείπια της Πομπηίας ανακαλύφθηκαν πάνω από 200 διαφορετικά χειρουργικά εργαλεία.

Οι υγειονομικές ανάγκες του στρατεύματος ήταν από τα πρώτα μελήματα του Ρωμαϊκού κράτους. Αμέσως μετά την ανάπτυξη της Schola Medicorum του Ασκληπιάδη και στα πρότυπά της ιδρύθηκε Δημόσια Στρατιωτική Ιατρική Σχολή, που έφθασε στη μέγιστη ακμή της περί το 100 μ.Χ.[48]. Σε κάθε λεγεώνα υπηρετούσαν 24 χειρουργοί κατανεμημένοι σε πολύ καλά οργανωμένους Σταθμούς Πρώτων βοηθειών και χειρουργεία εκστρατείας[49]. Σε κάθε στρατόπεδο λειτουργούσε σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο πλήρες νοσοκομείο με όλες τις ειδικότητες[50]. Η αποτελεσματικότητα της ομαδικής εργασίας αυτών των στρατιωτικών νοσοκομείων ώθησε τους ιδιώτες ιατρούς στην ίδρυση ιδιωτικών νοσοκομείων (valetudinaria), που εξελίχθηκαν στα πρώιμα δημόσια νοσοκομεία κατά τον μεσαίωνα[51].

Η ιστορία διδάσκει ότι όταν όλοι οι παράγοντες παραμερίσουν τις μικρότητες και συνεργαστούν στον τομέα ευθύνης του ο κάθε ένας, η πρόοδος, επιστημονική, τεχνολογική, οργανωτική και διοικητική είναι ραγδαία με τεράστια ωφέλεια της επιστήμης, του κράτους και των πολιτών. Όλα αυτά βέβαια οφείλονται στην ιστορική συνάντηση του Ελληνικού με το Ρωμαϊκό πολιτισμό, αλλά κυρίως στη γενναιότητα της Ρωμαϊκής διοίκησης να δεχθεί τη στελέχωση των υγειονομικών υπηρεσιών από Έλληνες επιστήμονες και τη χρησιμοποίηση της Ελληνικής γλώσσας στην Ιατρική. Ταυτόχρονα η ίδια η διοίκηση με τη σταθερότητα και αποφασιστικότητά της εξασφάλισε συνθήκες, όρους λειτουργίας και οικονομικά μέσα. Αποτέλεσμα της εμπνευσμένης και γενναίας Ρωμαϊκής τακτικής ήταν η ανάπτυξη εκ του μη όντος ουσιαστικά της νοσοκομειακής δομής, η πλήρης εκμετάλλευση του ανθρώπινου δυναμικού και η εκπληκτική απόδοση της ομαδικής άσκησης της επιστήμης, με ζηλευτό βαθμό επιμέρους εξειδίκευσης.

Τελικά, αν η σύγχρονη υγειονομική οργάνωση οφείλει τα επιστημονικά της θεμέλια στους Έλληνες ιατρούς της αρχαιότητας, οφείλει την ανάπτυξη και άνδρωσή της στη Ρωμαϊκή Διοίκηση.

Ενώ η Ρωμαϊκή Διοίκηση οργάνωσε την παροχή των υγειονομικών υπηρεσιών, κατά τη χιλιετή διάρκεια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας η επίδραση της ανάμιξης κράτους και θρησκείας ήταν έντονη και καταλυτική επί του τρόπου άσκησης της ιατρικής. Στη Δυτική Αυτοκρατορία η ουσιαστική μεταρρύθμιση ήταν η αντικατάσταση της Ελληνικής γλώσσας στις ιατρικές σχολές από τη Λατινική. Αυτό, όσο κι αν φαίνεται παράξενο σε συνδυασμό με τη γερά θεμελιωμένη οργάνωση προστάτευσε σε μεγάλο βαθμό τις νοσοκομειακές δομές, διότι τις αποξένωσε από τις άμεσες θρησκευτικές επιδράσεις[52]. Αντίθετα στην Ανατολική Αυτοκρατορία

οι Ιατρικές σχολές συγκεντρώθηκαν στα μεγάλα πανεπιστήμια της Αλεξάνδρειας, της Αθήνας, της Κωνσταντινούπολης και της Αντιόχειας. Οι σπουδαστές των ιατρικών αυτών σχολών ασχολούντο παράλληλα με φιλολογικές και φιλοσοφικές σπουδές. Με την πρακτική των μεγάλων ιεραρχών της Ανατολής, όπως του Βασιλείου της Καππαδοκίας, που ασκούσαν ιατρική ταυτόχρονα με τα επισκοπικά τους καθήκοντα[53], αποτέλεσε παράδειγμα, με αποτέλεσμα σιγά σιγά την πλήρη απορρόφηση της παροχής υγειονομικών υπηρεσιών από κληρικούς αρχικά και μοναχούς στη συνέχεια.

Φωτεινό διάλειμμα στην κατάλυση της αυτονομίας των υγειονομικών υπηρεσιών υπό τον έλεγχο του κράτους, υπήρξε η εποχή του Αυτοκράτορα Ιουλιανού, ο οποίος ανέθεσε στον Ορειβάσιο της Περγάμου να αναδιοργανώσει τις υγειονομικές υπηρεσίες τις Αυτοκρατορίας. Η μεταρρύθμιση του Ορειβασίου αφορούσε περισσότερο στη διδασκαλία της Ιατρικής τέχνης και λιγότερο στην παροχή των υγειονομικών υπηρεσιών, για την οποία αρκέστηκε να επαναφέρει το προηγούμενο καθεστώς της Ρωμαϊκής Διοίκησης[54]. Όμως το έργο του υπήρξε μνημειώδες και συνέβαλε τα μέγιστα τόσο στη διατήρηση της επιστημονικής εκπαίδευσης των ιατρών όσο και στην ανάδειξη μιας πλειάδας ικανότατων ιατρών, που διήρκεσε περισσότερο από τρεις αιώνες.

Το κυριότερο μέσο επίτευξης του μεγάλου αυτού άθλου αποτέλεσε η συγκέντρωση και επεξεργασία των γνώσεων όλων των επιφανών ιατρών από τον Ιπποκράτη μέχρι την εποχή του σε ιατρική εγκυκλοπαίδεια 70 τόμων, το οποίο αποτέλεσε τη βάση της μεταγενέστερης ιατρικής εγκυκλοπαίδειας του Αετίου του Αμιδηνού, Αυτοκρατορικού ιατρού του Ιουστινιανού[55].

Τελευταία μεγάλη φυσιογνωμία της ιατρικής επιστήμης στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία υπήρξε ο Αλέξανδρος ο Τραλλιανός (7ος αιώνας μ.Χ), του οποίου τα έργα διακρίνοντο για τη μεγάλη τους σαφήνεια και επιστημονική πληρότητα, μεταφράστηκαν δε στην Αραβική, Εβραϊκή και Λατινική. Η επίδρασή του ήταν καταλυτική στο Χριστιανικό κόσμο, μπορεί να παραβληθεί με την επίδραση του Ιπποκράτους στην Αρχαία Ελλάδα και του Γαληνού στη Ρωμαϊκή εποχή[56], αποτέλεσε δε τη βάση επιστημονικής ανάπτυξης της Αραβικής ιατρικής[57]. Οι μεγάλοι όμως αυτοί ιατροί επανέφεραν στο Ανατολικό Βυζαντινό κράτος την Ιπποκρατική συνήθεια της παροχής υγειονομικών υπηρεσιών κατ' οίκον. Η πρακτική αυτή δεν άντεξε στον ανταγωνισμό του κλήρου και των μοναχών. Αργότερα οι ιατρικές σχολές καταργήθηκαν με αποτέλεσμα την πλήρη εξαθλίωση και οπισθοδρόμηση της επιστήμης και την επικράτηση της θρησκοληπτικής δεισιδαιμονίας[58].

Η Αραβική Ιατρική έχει τις ρίζες της στην Αιγυπτιακή παράδοση, η οποία όμως μετά από αιώνες μαρασμού και πολλαπλών επιδράσεων είχε εκφυλιστεί. Έτσι η επιστημονική οντότητα των Αράβων ιατρών στις αρχές του Ισλάμ ήταν πολύ πτωχή. Σύντομα όμως η ανάπτυξη και ο πλούτος του Ισλάμ προσέλκυσε πολλούς αξιόλογους ιατρούς από την Περσία και τις Ινδίες, αλλά κυρίως Έλληνες από το Βυζάντιο. Αυτοί ασφυκτιώντας από τη θρησκοληψία και τις διώξεις του θεοκρατικού κράτους, βρήκαν, όπως και στους χρόνους της Ρωμαϊκής διοίκησης, την ευκαιρία να ασκήσουν την τέχνη τους και να αναπτύξουν τις επιστημονικές τους ικανότητες[59].

Ο Αραβικός πολιτισμός έβαλε τη σφραγίδα του σε δύο πολύ βασικούς τομείς παροχής υγειονομικών υπηρεσιών. Σημαντικότατη και πληθωρική υπήρξε η ανάπτυξη της Φαρμακολογίας, που προβάλλει για πρώτη φορά στην ιστορία σαν ξεχωριστή ειδικότητα, οι δε φαρμακοποιοί είχαν υψηλή κατάρτιση χημείας και έθεσαν τις βάσεις της σύγχρονης φαρμακοτεχνίας[60]. Η Ελληνική φαρμακολογία των εκχυλισμάτων, αφεψημάτων και καταπλασμάτων εμπλουτίστηκε με πληθώρα νέων φαρμάκων[61], όπως το άμπαρον, η καμφορά, τα αιθέρια έλαια (κυρίως κανέλλας και γαρύφαλου), αλλά και νέων φαρμακευτικών μορφών[62], όπως τα σιρόπια, αντισηπτικά διαλύματα, αναισθητικά (χασισέλαιο, οπιούχα, κουράριο). Είναι χαρακτηριστικό ότι για πολλούς αιώνες αντικείμενο των εμπορικών ναυτικών οίκων της Ιταλίας στο εμπόριό τους με τους Άραβες ήταν η εισαγωγή στην Ευρώπη, Αραβικών φαρμακευτικών δρογών.

Οι Άραβες πρώτοι στον κόσμο οργάνωσαν φαρμακεία και φαρμακαποθήκες, ίδρυσαν φαρμακευτικές σχολές και πλούτησαν τη βιβλιογραφία με πληθώρα συγγραμμάτων φαρμακοποιίας και φαρμακοτεχνίας[63]. Έτσι οι ιατροί για πρώτη φορά στην ιστορία εφοδιάζονται πολύπλευρα με τα απαραίτητα μέσα για να είναι ικανοί για αποτελεσματικές θεραπευτικές παρεμβάσεις. Ο άλλος τομέας στον οποίο ο Αραβικός πολιτισμός αποδείχθηκε ικανότατος ήταν η ίδρυση, ανάπτυξη και εξέλιξη νοσοκομείων[64]. Χαρακτηριστικό του Αραβικού νοσηλευτικού μοντέλου ήταν ότι δεν υπήρχαν αυτοτελείς ιατρικές σχολές, αλλά η ιατρική εδιδάσκετο μέσα στα νοσοκομεία. Τα νοσοκομεία εξέταζαν τους υποψήφιους ιατρούς και χορηγούσαν δίπλωμα ικανότητας, τίτλους ειδικότητας και άδεια ασκήσεως επαγγέλματος[65]. Ωστόσο το Αραβικό πνεύμα δημιούργησε όλες τις προϋποθέσεις όχι μόνο για την ανάπτυξη της επιστήμης, αλλά και για την παροχή των υγειονομικών υπηρεσιών επ' ωφελεία του ανθρώπου.

Πράγματι πρώτη φορά στην ιστορία της ιατρικής ο ιατρός τοποθετείται στο κέντρο ενδιαφέροντος, καταρτίζεται επιμελώς και εκπαιδεύεται στην πράξη. Όταν κριθεί ικανός αμείβεται ηγεμονικά και ανάλογα με την απόδοσή του απολαμβάνει προνομίων. Δεν είναι λίγοι οι Άραβες ιατροί, που έφθασαν μέχρι το ύπατο αξίωμα του Βεζύρη[66]. Οι Άραβες καθιέρωσαν το μικτό σύστημα αμοιβής από το κράτος και τον ασθενή, θεσμοθέτησαν το ιατρικό σώμα, που αποτελείτο από διπλωματούχους ιατρούς, νομοθέτησαν και οργάνωσαν τον κρατικό έλεγχο στα νοσοκομεία και όρισαν υποχρέωση των ιατρών για παροχή υγειονομικών υπηρεσιών στις φυλακές και στους ψυχοπαθείς. Σε διάστημα λιγότερο από δύο αιώνες ιδρύθηκαν και άνθησαν στην Αραβική Ανατολή περισσότερα από τριάντα μεγάλα νοσοκομεία[67]. Στη Βαγδάτη υπήρχε στην κρατική διοίκηση αξιωματούχος γενικός διευθυντής νοσοκομείων, ο οποίος εκτός από την εποπτεία και τον έλεγχο των νοσοκομείων ήταν επιφορτισμένος με την εφαρμογή του γενικού υγειονομικού κανονισμού στους φαρμακοποιούς, τους κουρείς και τους κτηνιάτρους. Με όλη αυτή την τεράστια πρόοδο δεν είναι παράξενο ότι περί το 10ο αιώνα μ.Χ. μεσουρανούσε στη Δαμασκό το περιφημότερο νοσοκομείο του μεσαίωνα, το «Μπιραμαριστάν» με περίπου 100 υπηρετούντες ειδικευμένους ιατρούς[68]. Το προσωπικό των Αραβικών νοσοκομείων πέρα από το τεράστιο νοσηλευτικό έργο συνέβαλε αποφασιστικά στην πρόοδο της επιστήμης με την ανάπτυξη ερευνητικών και πειραματικών μεθόδων, που μετεφέρθηκαν στη Δυτική Ευρώπη 500 χρόνια αργότερα και αποτελούν το καύχημα της σύγχρονης επιστημονικής έρευνας. Όμως το βασικότερο επίτευγμα των Αράβων επιστημόνων είναι η απομυθοποίηση της ιατρικής με τη δημοσίευση εκπληκτικών σε όγκο, επιστημονική σαφήνεια και πληρότητα συγγραμμάτων, που χρησιμοποιήθηκαν μεταφρασμένα αυτούσια στη διδασκαλία της ιατρικής στην Ευρώπη, για περίπου χίλια χρόνια.

Από την πλειάδα των Αράβων υγειονομικών επιστημόνων αξίζει να αναφερθούν: Ο Αλ-Ζαμπίρ, ο μεγαλύτερος φαρμακοχημικός του μεσαίωνα, με πληθώρα δημοσιευμένων έργων του (ίσως περισσότερα από 100), που τα περισσότερα μετεφράστηκαν στη Λατινική και αποτέλεσαν τη βάση της Ευρωπαϊκής χημείας και φαρμακοτεχνίας[69].

Οι πραγματίες του οφθαλμιάτρου Αλη Ιμπν Ισα, οι οποίες βρίσκονται συγκεντρωμένες στο έργο «Εγχειρίδιο προς τους οφθαλμολόγους» χρησίμευσαν ως υπόδειγμα στην Ευρώπη μέχρι το 18ο αιώνα[70].

Ο μεγαλύτερος ιατρός του μεσαίωνα Αλ-Ράζι εισήγαγε τη χρήση αλοιφών υδραργύρου και ραμμάτων από έντερα ζώων (σημερινό cut-gut) για τη συρραφή τραυμάτων[71]. Το δε βιβλίο του (Κιτάπ Αλ-Χαβί) περιέγραφε συνοπτικά φυσική εξέταση, διαγνωστική και θεραπεία σε 20 τόμους κάλυπτε όλες τις ιατρικές ειδικότητες. Μεταφρασμένο με τίτλο (Liber continens) αποτελούσε στα 1395 ένα από τα εννέα βιβλία της βιβλιοθήκης της Ιατρικής σχολής του Παρισιού και μεταξύ 1498 και 1866 κυκλοφόρησαν σαράντα αγγλικές του εκδόσεις[72].

Ο μεγαλύτερος ιατρικός συγγραφέας του μεσαίωνα, ο Αβικέννας (Ιμπν Σινά), παιδί θαύμα της εποχής του, καταξιωμένος ιατρός σε νεαρότατη ηλικία, ανθρωπιστής με βαθιά επιστημονική σκέψη και διορατικότητα, μεταλαμπάδευσε την αιτιολογική Ιπποκρατική ιατρική με τον ενστερνισμό και την καθιέρωση της αντίληψης ότι: η Ιατρική είναι η τέχνη αφαίρεσης των εμποδίων της που παρεμβάλλονται στην ομαλή λειτουργία του ανθρώπινου οργανισμού[73]. Το μνημειώδες έργο του «Κανών» πραγματεύεται με σαφήνεια και γλαφυρότητα γενικές υγειονομικές αρχές και ειδικά μέτρα προφύλαξης και ατομικής υγιεινής (καθαριότητα, λουτρά, υποκλυσμοί, μασάζ), συμπτωματολογία, διαγνωστική και θεραπευτική των νόσων, τις Ελληνικές και Αραβικές γνώσεις περί θεραπευτικών φυτών, χειρουργικές τεχνικές και περιγράφει λεπτομερώς την παρασκευή 760 δρογών. Ο «Κανών» σε λατινική μετάφραση αποτέλεσε από τον 11ο ως το 18ο αιώνα το βασικό βιβλίο των ιατρικών σχολών της Ευρώπης, στις δε ιατρικές σχολές του Μομπελλιέ και Λουβέν, η εκμάθησή του ήταν υποχρεωτική[74].

Ο Σουλτάνος Καλαούν της Αιγύπτου ανήγειρε στα 1285 στο Κάιρο το μεγαλύτερο νοσοκομείο του μεσαίωνα, το περίφημο «Μαριστάν Αλ Μανσούρ». Το νοσοκομείο αυτό ήταν κόσμημα τόσο από πλευράς νοσοκομειακής αρχιτεκτονικής όσο και από οργάνωση, διοίκηση και λειτουργία. Το νοσοκομείο αποτελείτο από 4 μεγαλοπρεπή κτίρια σε ένα ευρύτατο τετράγωνο γήπεδο γύρω από κεντρικό αίθριο στολισμένο με αψίδες, πηγές και ρυάκια. Η νοσηλεία παρείχετο κατά ειδικότητες σε ξεχωριστές πτέρυγες και είναι ίσως η πρώτη φορά στην ιστορία, που νοσοκομείο περιλαμβάνει κλινικές, εργαστήρια και εξωτερικά ιατρεία, εκτός από μαγειρεία γενικά και ειδικά, λουτρά, βιβλιοθήκη, παρεκκλήσια και αίθουσα συγκεντρώσεων. Η νοσηλευτική και θεραπευτική αγωγή παρείχοντο δωρεάν σε άνδρες και γυναίκες και χωρίς κανέναν περιορισμό ή διάκριση ανεξάρτητα από την κοινωνική, ταξική ή οικονομική θέση. Κατά την έξοδο από το νοσοκομείο είχε θεσμοθετηθεί περίοδος ανάρρωσης (ελεύθεροι εργασίας) και για να μην αναγκαστούν οι αναρρωνύοντες να εργαστούν, το ίδρυμα τους επιχορηγούσε με ανάλογο χρηματικό